

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA

A szatmári nemesércbányászat igazgatása Báthory Gábor fejedelemsége idején (1608–1613)

A kora újkorban az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság határvidékére került szatmári bányavidék már csak földrajzi elhelyezkedése miatt is számos esetben vált politikai-gazdasági küzdelem színterévé. A négy bányásztelepülést magában foglaló régió története, ha politikai vonatkozásban ismert is, az ottani bányászat igazgatástörténete és ezzel összefüggésben a fejedelemség gazdaságkormányzatában elfoglalt helye, szerepe tisztázatlan, erre vonatkozó alap kutatások az utóbbi időben nem folytak, jórészt összefoglaló jellegű kötetekben olvashatunk a témáról rövid áttekintéseket. Tanulmányomban a szatmári bányavidék történetéből a bányaiszgatási rendszer Báthory Gábor uralkodása alatti változásait, a fejedelem ilyen irányú döntéseit, a bányavárosok és a bérlők viszonyát kívánom áttekinteni.¹

A szatmári bányavidék és a nemesércbányászat igazgatása 1571–1585

A szatmári bányavidék a 16. század közepére Bereg és Máramaros vármegyével egy önálló bányászati régió, az úgynevezett északkeleti bányavidék részét alkotta. Ez a bányavidék az állandóan változó és formálódó politikai viszonyok, illetve a bányászat eltérő jellege miatt – a nemesérc- és a sóbányászat is jelentős volt a régióban – nem volt homogén bányaművelési egység. Ebből kifolyólag a korabeli források a régió minden egyes részét különálló bányavidékként nevezték meg, így jött szokásba a Nagybánya körüli nemesérclelőhelyekre nézve a „szatmári bányá-

¹ Jelen tanulmány alapját a doktori értekezésem adja, amelynek címe: A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571–1613). Az arany- és ezüstbányászat művelése és igazgatása. Ld. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/matyasrauschpetraphd.pdf>. Doktori értekezésemben elsősorban igazgatási és kormányzati kérdéseket tekintettem át; további kutatásaim célja, hogy szélesebb történeti, gazdasági kontextusban vizsgáljam az adott térség életét, társadalmát. Ehhez kiváló támpontot nyújt többek között a kortárs osztrák bányászati kutatás, ld. *Angelika Westermann: Die vorderösterreichischen Montanregionen in der frühen Neuzeit.* Matthiesen, Stuttgart, 2009. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 202.) Kutatásaimat az ifjúsági Humboldt-ösztöndíj támogatta, jelenleg pedig az OTKA 108877 számú posztdoktori ösztöndíja támogatja.

vidék” terminus használata.² Nagybánya adott helyet a 14. században alapított bányakamarának és pénzverdének, ahol a helyi érc finomítását és a belőle származó pénzermék verését végezték. A 15. század második felében megfigyelhető kiemelkedő termelési eredmények alapozták meg a város – kevésbé ismert – 16. századi fejlődését, amely természetesen nem volt olyan látványos és nagymértékű, mint a korábbi prosperitás, azonban a radikálisan megváltozott politikai és hadászati helyzetben ez az eredmény is figyelemre méltó.³

A szatmári bányavidékhez tartozott a tárgyalt korszakban három másik település is. Felsőbánya hasonló fejlődési utat járt be, mint Nagybánya, ebből fakadóan hasonló jogi státusszal rendelkezett a 16. század utolsó évtizedeiben. A másik kettő – Láposbánya, illetve Kapnikbánya – sokkal kisebb jelentőségű volt, a források faluként említik őket. Az előbbi nagybányai, míg Kapnikbányát felsőbányai telepések hozták létre, mindkettőt a 15. században. Kapnikbánya eredetileg Kővár várához tartozott, a Drágffy család örököseként a Báthory család birtokolta ezekben az években, a hozzá tartozó 16 faluval együtt. Ennek ellenére a település bánya-joghatósági szempontból továbbra is Nagybányához tartozott.⁴

Nagybánya városa első ízben I. Lajos magyar királytól kapott kiváltságot, amelyet az elkövetkező évszázadokban a magyar uralkodók több alkalommal is megerősítettek. Az 1376-ban adományozott privilégiumlevél szövege *civitas nostra* kifejezéssel illette a bányavárost, lakói évi egy összegben adóztak, saját bányabíróságuk volt, a város határában lévő erdőket szabadon használhatták bányászati célokra, malmokat, kohókat építhettek a bányák mellé, ezeket örököseik birtokolhatták, vásártartási jogot kaptak, szabadon választhatták plébánosukat, illetve részleges vámmentességet élveztek (Bihar, Szatmár, Külső-Szolnok és Szabolcs vármegye területén).⁵ Felsőbánya első privilégiumát II. Lajos magyar király

2 Zsámboki László: A korszak bányászatának története. In: A magyar bányászat évezredes története. I. Országos Bányászati és Kohászati Egyesület, Bp., 1997. 138.

3 Nagybánya latin neve Rivulus/Rivuli Dominarum, a korabeli kamarai forrásokban: Ungarische Neustadt, ma: Baia Mare, jud. Maramureș, Románia. Nagybánya késő középkori jelentőségére, a teljesség igénye nélkül ld. *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 6. (1936) 32–137.; *Gustav Gündisch*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in der habsburgischer Zeit (1530–1828). Numismatische Zeitschrift, Neue Folge 25. (1932) 67–98.; *Balogh Béla–Oszóczi Kálmán*: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt – Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Miskolc–Rudabánya, 2001.

4 Felsőbánya latin neve Medii Montis, német megfelelője pedig Mittelsperg volt, ma: Baia Sprie, jud. Maramureș, Románia. Fejlődésére ld. *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. MTA, Bp., 1880. 115–116. Láposbánya ma: Băița, jud. Maramureș, Románia. Kapnikbányára ld. *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Stephaneum, Bp., 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 4.) 101–104., ill. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL–OL), Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Erdélyi fejedelmi kancellária, F 1 Libri Regii 3. k. fol. 333–334.

5 Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale (Baia Mare; = RNL–Mm), Fond 1. Primăria Orașului Baia Mare, Documente privilegiale (= Nb Priv. I.) I. 6., 7/a, ill. 35. Kiadása: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. IX/ 5. Studio et opera Georgii Fejér. Typ. Univ., Budaë, 1834. 96–101.

adományozta a városnak, ebben felmentette őket mindenféle királyi adó fizetése alól.⁶ A két város felett egy kamaraispán gyakorolt joghatóságot. A kamaraispán igazgatta a pénzverdét és a bányakamarát, általában haszonbérllőként vezette a két intézményt, a bérleti szerződés rendszerint egy évre szólt. A feladatai a következők voltak: a bányaművelés felügyelete, az urbura behajtása, illetve bányauji jogszolgáltatás.⁷ A pénzveréssel kapcsolatban is komoly teendői voltak: felügyelte a kamarai üzem működését, a nemesfém finomítását és a pénzverés egész folyamatát. Ez a késő középkorra kikristályosodott összetett feladatkör (igazgatási, gazdasági-termelési, illetve jogi) kisebb változásokon átmenve megmaradt a tárgyalt korszakban is.⁸

A vidék természeti adottságaiból fakadóan inkább aranyos ezüst, mint tiszta arany fordult elő az itteni tárnákban, ennek ellenére a források többsége aranybányaként említi őket. Aranyat általában a nagybányai bányákból, míg ezüstöt a felsőbányai és láposbányai lelőhelyekről nyertek ki. Kapnikbányán az ezüst, arany és a réz vegyesen fordult elő.⁹ A mélyművelés mellett ismert volt a térségben a folyók iszapjából és homokjából történő aranymosás is, de jelentősége eltörpült az erdélyi aranymosás mellett.¹⁰ Több korabeli forrás hivatkozik arra, hogy a környező hegyekben már a római korszakban is folyt bányászat, ezt a toposzt legtöbbször arra használták a kamarai szakemberek, hogy kihangsúlyozzák a helyi bányászat régiségét, az érclelőhelyek kiválóságát.¹¹ A valóságban azonban az Anjou-korszakban tárták fel ezeket a lelőhelyeket, és a 14. század közepétől kezdve fokozatosan

6 Wenzel G.: i. m. (4. jz.) 115–116.

7 Zsámboki L.: i. m. (2. jz.) 119., ill. Gyöngyössi Márton: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1387–1526). In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András–Laszlovszky József–Szabó Péter. Opitz, Bp., 2008. 185–187. A bányabér, az urbura a királyi felségjog (*ius regale*) részét képezte. Ez volt a nemesércforgalom monopóliuma, amely szorosan összefüggött a pénzverési regáléval. Urbura címén az aranyak egytizedét, a többi ércnek egynolcadát kellett beszolgáltatni a termelőnek a bányakamarába, ld. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság és hivatalörténet 1.) 286–289.

8 Gyöngyössi M.: i. m. (7. jz.) 190.

9 A Szász-hegy, illetve a Fagyas-hegy volt a leggazdagabb aranyércben, ld. Paulinyi Oszkár: A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerek. In: *Új: Gazdag föld – szegény ország* (Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából). Szerk. Buza János–Draskóczy István. Budapesti Corvinus Egyetem, Bp., 2005. 321.; Volker Volman: Die Münzstätte von Nagybánya (Baia Mare). Ein Beitrag zur Montangeschichte und Industriearchäologie der Maramarosch (Maramureş, Rumänien). In: *Montan- und Industriegeschichte. Dokumentation und Forschung. Industriearchäologie und Museum.* Hrsg. Stefan Brüggerhoff. Schöningh, Wien–Zürich, 2006. 440–462.

10 Gündisch, G.: i. m. (3. jz.) 37.; Balogh B.–Oszóczy K.: i. m. (3. jz.) 31., valamint Pierre Lescaplier: Utazása Erdélybe (1574). Szerk. Benda Kálmán–Tardy Lajos. Helikon, Bp., 1982. 89. Nemesfémek eredetével foglalkozott a 16. század fordulóján Ulrich Rüleín von Calw német bányászati szakember, akinek az első nyomtatásban megjelent bányászati szakkönyvet köszönhetjük, ld. Ulrich Rüleín von Calw: Rendszeres és hasznos kiskönyv a bányászatról. (Bergbüchlein, 1500). Ford. Zsámboki László. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc, 1987.

11 Österreichisches Staatsarchiv (Bécs; = ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer (= HKA), Vermischte ungarische Gegenstände (= VUG) RN. 13a fol. 71–80.

épült ki a szatmári nemesércbányászat szervezete, a hozzá kapcsolódó intézmények rendje.¹²

Miután a terület a királysághoz került (1571), a szatmári bányavidék igazgatójának fő irányítója az Udvari Kamara lett, míg a középszintű igazgatási feladatokat a Szepesi Kamara látta el mint az öt helyi kamara (Ländernkammern) egyike.¹³ A harmadik, helyi igazgatási szinten pedig a beváltó (Einnehmer/perceptor), valamint a bányamester (Bergmeister/magister montium) működött mint kamarai tisztviselő. A két helyi tisztviselő szakmai alapon osztotta meg a feladatokat, eszerint a beváltó feladata volt a bányakamarában végzett tevékenységekkel (ércbeváltás, tisztítás, próbálás) kapcsolatos adminisztráció, míg a bányamester a kincstári kezelésben lévő Királytáróban (Königsgruben/Fodina Regia) folyó termelést, egyéb munkálatokat felügyelte. Ezekben az időkben a nagybányai pénzverde működése nem volt folyamatos, a pénzverést egy pénzverőmester irányította, őt a két tisztviselő együttesen felügyelte. Ez a feladatmegosztás megfelelt a korabeli modern igazgatási elveknek, ugyanis a bányakamarát, valamint a pénzverdét illető döntéseket a két tisztviselő közösen hozta meg, munkájukért felelősséggel tartoztak, eredményeikről kötelesek voltak meghatározott időközönként beszámolni a feletteseiknek.¹⁴

A forrásoknak köszönhetően ismerjük azt a két beváltót, aki 1573 és 1578 között Nagybányán munkálkodott. 1573 és 1575 között Wilhelm Scheuenstuel, 1575 és 1578 között pedig Michael Krengler végezték e munkát. Az 1571-ben megalkotott igazgatási rendet nem tudták huzamosabb ideig fenntartani, Wilhelm Scheuenstuel felmentését kérte, mert az állandó pénzhiány miatt nem tudta megfelelően ellátni a feladatát. Hasonló okok miatt mentették fel ugyancsak saját kérésére Michael Krenglert is.¹⁵

A Szepesi Kamara mellett jelentős befolyása volt a térség gazdaságkormányzatában az Alsó-ausztriai Kamarának, amely bányászati kérdésekben véleményező szerepet töltött be, és a hierarchiában az Udvari Kamara és a Szepesi Kamara között állt. A kamara tanácsosai értékelték és egyben ellenőrizték a Szepesi Kamara szatmári bányavidékekkel kapcsolatos intézkedéseit. Az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosai közül kiemelkedett ebben a tekintetben David Hag, aki később az alsó-magyarországi bányavárosok igazgatásában létrehozott főbányagrófi posztot is betöltötte. David Hag kiválóan képzett szakember volt, komoly tapasztalatokkal rendelkezett a bá-

12 *Batizi Zoltán*: A középkori bányászat. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon* i. m. (7. jz.) 125–147., ill. *Maksai F.*: i. m. (4. jz.) 104.

13 *Peter Rauscher*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Oldenburg, Wien–München, 2004. 136–137.; *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár (1567–1813). Akadémiai, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I.: Levéltári leltárak 7.) 18–31.

14 ÖStA HKA VUG RN. 12b fol. 533–536.

15 Wilhelm Scheuenstuel munkájára ld. ÖStA HKA Ungarisches Münz- und Bergwesen (= UMBW) RN. 5. fol 923–924.; ÖStA HKA VUG RN. 12b fol. 1024–1039.; MNL–OL Magyar kincstári levéltárak, Szepesi kamarai levéltár, Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratórája, E 244 Minutae 5306. t. fol. 63–65. Michael Krengler munkájára ld. ÖStA HKA VUG RN. 12c fol. 1131–1136.

nyászati igazgatás terén, így az Udvari Kamara az ő javaslata alapján jutott arra az elhatározásra, hogy a szatmári bányavidék bérbeadása sokkal kedvezőbb lenne a kincstár számára, mint az addig alkalmazott igazgatási struktúra.¹⁶

A megfelelő bérlő kiválasztását hosszú tárgyalási folyamat előzte meg, a szerződéstervezetet David Hag készítette el, az ő véleménye alapján döntött úgy az Udvari Kamara 1578-ban, hogy elsőként a kizárólag kincstári tulajdonban lévő nagybányai Királytárót adja bérbe két befolyásos helyi polgárnak, Szegedi Ferencnek és Mészáros Lukácsnak. David Hag emellett tárgyalásokat folytatott a Haditanács befolyásos, stájer főrendből származó tagjával, Felician von Herbersteinnel is, aki 1581-től kapta meg a bányakamara és a pénzverde, majd 1583-ban a Királytáró bérleti jogát.¹⁷

A szatmári bányavidék az erdélyi fejedelmek birtokában 1585–1608

A stájer származású Herberstein család 1581 és 1597 között főnemesi rangjának és kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően a szatmári térségben addig ismeretlen birtokkoncentrációt tudott végrehajtani. Idősebb Felician von Herberstein, mint a birtok megalapítója, bérlői tevékenysége alapján a szatmári bányavidék történetének vitathatatlanul meghatározó személyiségévé vált. Származása, műveltsége révén kiváló kapcsolatokra tett szert, s az ebből nyert „tőkét” sikeresen fel is használta bányabérlői tevékenysége során.¹⁸ Eredményes kapcsolatépítési stratégiáját kiválóan mutatja, hogy mint az 1583 és 1585 között tartó „Nagybánya–Szatmár” cseretárgyalás-sorozat egyik főmegbízottja a magyar király részéről, ezt a diplomáciai „folyosót” kiválóan fel tudta használni arra, hogy kapcsolatba lépjen az erdélyi kormányzattal.¹⁹ A cseretárgyalásokról korábban napvilágot látott tanulmányok nem foglalkoztak kellő mértékben a nagybányai bérlő szerepével, pedig

16 *Eckhart Ferenc*: A főbányagrófi hivatal megszervezése. Századok 68. (1914) 195–213.

17 ÖStA HKA VUG RN. 12c fól. 1148–1149., 1172–1177., 1362–1367.

18 Felician von Herberstein munkásságával és családjának történetével több tanulmányomban foglalkoztam, legújabban ld. *Mátyás-Rausch Petra*: Thurzó György nádor szerepe a szatmári Herberstein birtokok restitúciójában (1610–1615). In: A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Szerk. Papp Klára–Püski Levente. DE Történeti Intézet, Debrecen, 2013. (Speculum Historiae Debreceniense 12.) 95–115. Ld. még: *Bobory Dóra*: Felician Herberstein (1540–1590) stájer főúr rövid életrajza és magyar kapcsolatai David Reuss gyászbeszéde alapján. *Lymbus* 3. (2005) 5–26.

19 A cseretárgyalás lényege az volt, hogy Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király kárpótlásért fordult I. Rudolf magyar királyhoz a családi birtokainak (Szatmár és Németi) korábbi elvesztése miatt. A tárgyalás egyik helyszíne Kassa volt. A végső megállapodás szerint a Báthory család megkapta a szatmári bányavidék településeit kárpótlásként cserébe a korábban elvesztett családi birtokokért. A cseretárgyalások dokumentációjára ld. *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1540–1690)*. Hrsg. Roderich Gooss. Holzhausen, Wien, 1911. 204–218. A tárgyalás menetére (nem a teljesség igényével): *Fraknoi Vilmos*: Egy jezsuita diplomata hazánkban. *Katolikus Szemle* (1902) 585–607., 686–700. és 796–809.

az a döntés, miszerint a szatmári bányavidéket ajánlják fel kárpótlásként Báthory Istvánnak, nagymértékben az ő véleménye alapján született meg.

Az Udvari Kamara tanácsosai, valamint a magyar uralkodó által delegált Ferdinand von Nogarola felső-magyarországi főkapitány azon a véleményen voltak, hogy a szatmári bányavidék pénzügyi és stratégiai szempontból túl értékes ahhoz, hogy az uralkodó kiadja a kezéből. Felician von Herberstein azonban ezzel ellenkező álláspontra helyezkedett, főként azt követően, hogy tárgyalásokba bocsátkozott a kapniki ezüsbányákra vonatkozóan az erdélyi kormányzattal. Az egyeztetések Herberstein várakozásainak megfelelően alakultak, Báthory megkapta a régiót, így Herbersteinnek reménye lehetett arra, hogy az erdélyi fejedelem hatalmába került bányahelyek bérletét meg tudja szerezni.²⁰ A stájer főurat kiváló taktikai érzéke mellett komoly szakmai tapasztalata is segítette abban, hogy végül sikeresen meg egyezett az erdélyi kormányzattal, a cseretárgyalásokban játszott szerepe révén pedig Báthory István bizalmát is elnyerte, és megbízást kapott arra, hogy járja be az erdélyi nemesérbányákat, és mérje föl azok helyzetét. Az első bérleti megállapodást (1583) még kettő követte, az egyik 1585-ben, a másik 1588-ban.²¹

Felician von Herberstein halála után (1590) legidősebb fia, Rajmund irányította a bányákat és a bérleményeket, azonban apja után egy évvel ő is meghalt. Rajmund rövid ideig tartó vezetése alatt el tudta érni, hogy Báthory Zsigmond újabb hat évvel meghosszabbítsa a Herberstein család bérleti szerződését (1591).²² Ezt követően az üzlet és a család vezetése a másodszülött fiúra, Friedrich von Herbersteinre szállt, akinek munkássága a források alapján kevésbé tűnik sikeresnek, mint apjáié és bátyjáié. A fejedelem ugyanis még a szerződés lejártá előtt, 1597-ben felbontotta vele a megállapodást, és új bérlő után nézett.²³

Az tény, hogy Friedrich von Herberstein igen nehéz időkben vette át az irányítást, és fiatal kora ellenére rendkívüli kihívásokkal kellett szembenéznie, nem volt csoda tehát, hogy nem járt sikerrel. Az 1591-ben kirobbant tizenöt éves háború az erdélyi állam és a Magyar Királyság számára is hatalmas erőpróbát jelentett, az ebből fakadó nehézségek a két ország határán fekvő kis bányavidéket is sújtották. Friedrich állandó pénzgondokkal küzdött, a legnagyobb terhet számára a ki nem fizetett hitelek és a termelékenység folyamatos csökkenése jelentette. Ebből a kilátástalannak tűnő helyzetből úgy próbált meg menekülni, hogy 1600 augusztusában

20 A cseretárgyalásokra vonatkozó újabb – még feldolgozatlan – forrásanyag: ÖStA HKA VUG RN. 45. Konv. 171. fol. 1–325.

21 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei (1569–1581). I. Szerk. Fejér Tamás. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005. 175–176., 245–246., valamint 305.

22 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. (21. jz.) 432–434.

23 A Friedrich von Herberstein elbocsátása (1597) és az újabb jelentősebb bérlő, Gerhard Lisbona megjelenése (1601) között eltelt időszakot átmeneti korszakként jellemezhetjük, amikor több bérlő váltotta egymást, köztük az itáliai származású orvos, Hans Muralt, ill. a nagybányai városvezetés. Hans Muralt tevékenységére ld. ÖStA HKA UMBW RN. 8. fol. 247–250., ill. *Oborni Teréz*: Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén. *Történelmi Szemle* 47. (2005) 333–346. A nagybányai városvezetés bérlői szerepére (1599) ld. ÖStA HKA VUG RN. 12c fol. 1491–1492.

szatmári birtokait eladta a németalföldi származású kereskedőnek, Gerhard Lisbonának és társának, Georg Wagennek.²⁴

A vételár kifizetése után Gerhard Lisbona és társa a terület legjelentősebb birtokosaivá váltak. A Herberstein-vagyont megvásárló Lisbona/Lisbon/Lisbon származásáról, iskolázottságáról kevés információval szolgálnak a korabeli források, így a Nagybányára érkezése előtti időszakról jelenleg csak töredékes képet tudunk alkotni. Egy 1608-ban kelt adománylevelél szerint Gerhard Lisbona maastrichti születésű volt. Maastricht városa Limburg tartományban feküdt, és a németalföldi szabadságmozgalmak után kialakult Spanyol-Németalföld részévé vált. Szülőföldjén végzett tevékenységéről, elvándorlásának pontos időpontjáról és okairól több feltételezés is napvilágot látott, saját kutatásaim alapján az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a híres kereskedelmi és pénzügyi központban, Antwerpenben dolgozott mint kereskedő, egészen 1585-ig. Ebben az évben Párma hercege megadásra kényszerítette a várost, így az ott lakó protestáns, többségében református lakosoknak el kellett hagyniuk lakóhelyüket.²⁵ A korabeli nemzetközi kereskedelmi hálózat és pénzügyi rendszer lehetőséget adott a németalföldi kereskedőnek arra, hogy egy másik területen újrakezdhesse életét, így az Antwerpenel szoros gazdasági kapcsolatot ápoló Krakkóban, illetve Danzigban folytatta a kereskedelmet. A krakkói vámnaplók szerint 1587-ben már krakkói polgár volt, és jelentős borkereskedést vezetett, az árut pedig Danzigból szállította a Visztula-parti városba.²⁶ Kereskedelmi tevékenysége révén ismerkedhetett meg későbbi bérlőtársával, Georg Wagennel.

A Magyar Királyság területére való áttelepülése is szorosan összekapcsolódott a korabeli határokon átívelő kereskedelmi hálózattal. A Krakkó és Kassa közötti kereskedelmi kapcsolat ismeretében nem meglepő, hogy egy jelentős befolyással rendelkező krakkói kereskedő tisztában volt a kassai viszonyokkal, így a Kassával szoros kapcsolatban lévő szatmári bányavidékről lehettek információi. A 16. század utolsó harmadából maradtak fenn arra vonatkozó adatok, miszerint a krakkói polgárok megtérülő befektetésként tekintettek a szatmári nemesércbányászatra, így több krakkói illetőségű személynek is volt bányatulajdona Nagybányán és környékén (például Krakker Györgynek és családjának).²⁷

24 MNL–OL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrája, E 249 Benigna mandata 31491. t. fol. 130–131. Az 1600. augusztus 28-án kelt szerződés értelmében Friedrich saját és öccsei nevében (Felix és ifjabb Felician) minden bányáját, földjét, mezőgazdasági területét és a víztározó rendszert eladta 100 000 forintért és kétszáz aranydukátért.

25 *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 100–101.

26 A Lisbona krakkói tartózkodásával kapcsolatos adatokért szíves köszönetet mondok Vinkler Bálintnak. Az Antwerpen, Krakkó és Danzig közötti kereskedelmi kapcsolatra ld. *Das Kaufmannsnotizbuch des Matthäus Schwarz aus Augsburg von 1548.* Hrsg. Ekkehard Westermann–Markus Denzel. Steiner, Stuttgart, 2011. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft 215.) 101–111. és 164–177.

27 RNL–Mm Fond I. Primăria Oraşului Baia Mare, Protocoale de şedinţă I. köt. fol. 158., ill. fol. 160–161. Nagybánya városa kiváló kiindulópont volt egy erdélyi bányászati karrierhez, hiszen Krakker György fia, ifjabb Krakker György Bethlen Gábor uralkodása alatt már több Hunyad

Gerhard Lisbona társáról, Georg Wagenről ugyancsak kevés információval rendelkezünk jelenleg. Minden bizonnyal rangos stájer család leszármazottja volt, ismeretsége Felician von Herberstein családjával bizonyított, többek között többször adott kölcsön a másodszülött fiúnak, Friedrichnek. Nemcsak a déllengyel terület, hanem Stájerország számára is igen vonzó befektetési célpont volt a szatmári bányavidék. Georg Wagen, ahogyan elődje, Felician von Herberstein is, egyetemi tanulmányai mellett foglalkozott a bányászat elméleti és gyakorlati kérdéseivel, a nemesfémek természetével. Olyan bányászati régiót keresett, amely a kortársak körében kevésbé volt ismert, így kiaknázatlan területnek számított.²⁸ Mielőtt társával, Gerhard Lisbonával belefogtak volna a szatmári bányák üzemeltetésébe, Georg Wagen 1598-ban bérbe vette a belényesi réz- és vasbányákat, ahogy erről a Napragi Demeter erdélyi püspök és fejedelmi kancellár által készített kimutatás is tanúskodik.²⁹

Gerhard Lisbona és Georg Wagen a tizenöt éves háború évei alatt átvette a nagybányai bányakamara, pénzverde és a Királytáró bérletét, és néhány évig együtt üzemeltették a bányákat a feltehetően nem könnyű körülmények közepette. Wagen 1603-ban távozott el Nagybányáról, ezt követően valószínűleg a lipitói antimonbányászatban dolgozott tovább, hiszen már 1600-ban kérvényezte az Udvari Kamaránál, hogy újabb antimonlelőhelyeket tárhasson fel.³⁰

Ezt követően Gerhard Lisbona egyedül próbált helytállni a bányák működtetésében, ami nem volt egyszerű, hiszen 1604-ben a Bocskai-felkelés feloszlatta a térség pénzügyi igazgatási szervét, a Szepesi Kamarát, és a szatmári bányavidéken is beállt a hadiállapot. A Szepesi Kamara működése egészen 1607-ig szünetelt, amikor is Mátyás főherceg kiküldte Thurzó György árvai és Forgách Zsigmond nógrádi főispánt mint királyi biztosokat Kassára, hogy tegyék rendbe a felső-magyarországi pénzügyeket. A tizenöt éves háborút lezáró békekötések után rendkívüli jelentőségűvé vált az a kérdés, hogy rendezzék a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát. Ebből kifolyólag az 1608. évben hatalomra kerülő új erdélyi fejedelem, Báthory Gábor regnálása alatt állandó jelleggel egyeztetések folytak, több megállapodás is született. Témánk szempontjából az 1608 augusztusában megkötött első kassai megállapodás volt döntő jelentőségű, ugyanis ennek értelmében kapta vissza Báthory Gábor a szatmári bányavidéket mint jogos családi örökségét, így a térséget újra az erdélyi állam kormányzata igazgatta.³¹

vármegyei nemesércbányát üzemeltetett, ld. *Wenzel G.*: i. m. (4. jz.) 227., 435–436., valamint *Veress Endre*: Hunyad megye bányászatának és bányaiparának múltja. Hirsch, Déva, 1910. 7–10. Ehhez hasonló volt Gerhard Lisbona és két fia (Heinrich, Hans) esete.

28 ÖStA HKA UMBW RN. 7. (1601–1602) fol. 10.; *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 101.

29 *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 101.

30 ÖStA HKA Niederösterreichische Kammerbücher WN. 199. fol. 54.

31 *Mátyás-Rausch P.*: Thurzó i. m. (18. jz.) 97–98. Az első kassai megállapodást még három másik szerződés követte, a második kassai megállapodás (1610), ill. a tokaji és pozsonyi szerződések (1611–1613), ezekben döntően nem változtattak a szatmári bányavidék jogi státuszán. Ld. még: *Oborni Teréz*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal. In: Báthory Gábor és kora. Szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária–Ulrich Attila. DE Történeti Intézet–Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen, 2009. 111–123.

Gerhard Lisbona Báthory Gábor szolgálatában – az első két év (1608–1610)

A szatmári nemesércbányászat igazgatásának alapelemét ebben az időszakban a bérleti rendszer adta. A bérlőt a fejedelem bízta meg meghatározott időre a bérlemény vezetésével, amelynek részeit a Királytáró, a bányakamara és a pénzverde képezte. A szatmári bányavidékre vonatkozó bérleti szerződés nem maradt fenn Báthory Gábor idejéből, így az 1588-ban Felician von Herbersteinnel kötött szerződés pontjai nyújthatnak támpontot.³² Eszerint a bérlőnek két részletben, Szent Mihály (szeptember 29.) és Szent György (március 24.) napján kellett az éves bérleti díjat befizetnie a fejedelmi kincstárba; a Királytáróhoz tartozó erdőket és réteket a bérlet időtartama alatt szabadon használhatta; bizonyos mennyiségű érc beadása után a fennmaradó mennyiséggel nem volt köteles elszámolni, azt saját hasznára értékesíthette. A bérlő feladata volt továbbá a termelés megszervezése, a munkások felügyelete is: vigyáznia kellett arra, hogy a bányászok ne csak az érceben gazdag teléreket termeljék ki, a többi járatban pedig ne halmozzanak fel meddő kőrákásokat. Emellett a bérlőnek a fejedelem által kiküldött inspektorok rendelkezésére kellett állnia. Ilyen jellegű ellenőrző vizsgálatra Báthory Gábor uralkodása alatt csak egyszer került sor.

A tárgyalt korszakban (is) különös jelentőséggel bírt a csempészet visszaszorítása, ezért a bérlőnek mint az ércebeváltás vezetőjének kellett elérnie, hogy a termelők a lehető legnagyobb mennyiségben adják be a kibányászott ércet. Sok termelő azért választotta az illegális utat, mert a bányakamarában alacsony árftályamon vették át az ércet, és sok esetben a minőség megállapítása (az úgynevezett próbálás) körül is adódtak viták. Az alacsonyabb termelékenység miatt a cemen-tezőművet nem indították be gyakran, így egy-egy termelőnek esetleg heteket, hónapokat kellett várnia arra, hogy a finomítás után megkapja a beadott érc után járó pénzüsszeget. A várakozás pedig komoly anyagi kiesést jelentett, ugyanis a legtöbb tárna tulajdonosának a bányászat mellett még volt földje, szőlője, esetleg kisebb volumenű kereskedelmi tevékenységet is folytatott. Ezért az ércebeváltást vezető bérlőnek kellett gondoskodnia arról, hogy az eljárás gyorsan, szervezetten folyjék, a próbálást az előírtak szerint végezzék el, és így a termelőknek ne kelljen várniuk a beváltott ércért járó pénzüsszegre, illetve meg legyenek elégedve az általuk beadott érc minőségének meghatározásával.³³

A bérlőnek a beadott érc útját végig kellett követnie a próbálástól a finomításson keresztül egészen a pénzverdébe kerülésig, az ő feladata volt természetesen a pénzverés felügyelete is.

A források nem tartalmazznak arra vonatkozólag adatot, hogy az adott bérlő milyen alkalmazottakkal dolgozott, a feladat összetettségét azonban mutatja, hogy

32 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. (21. jz.) 245–246.

33 ÖStA HKA VUG RN. 12b fol. 562–567., valamint Debreczeni László aranyfinomító könyve. Járulék a hazai fémmivelés és pénzverés történelméhez. Kiadja Finály Henrik. Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyve 4. (1866–1867) 111–130.

a kamarai kezelés időszakában, mint láttuk, két főtisztviselő irányította a helyi bányagazgatás rendszerét, megosztva a tisztán bányászati és az adminisztrációs feladatokat. Annak ellenére, hogy a bérleti rendszerrel kapcsolatban nem rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek alapján teljes bizonyossággal meg lehetne állapítani, hogy hány alkalmazott és milyen minőségben dolgozott a bérlő felügyelete alatt, feltételezhető, hogy ebben az esetben is volt munkamegosztás, még ha nem is olyan mértékben és szakszerűséggel, mint amelyet a kamarai időszakban tapasztalhatunk.³⁴

Gerhard Lisbona korábbi tevékenységéből adódóan inkább a vállalkozás pénzügyi részéhez értett jobban, azonban a Georg Wagen mellett eltöltött évek alatt a bányászat gyakorlati oldalával is megismerkedett, tehát Báthory Gábor trónfoglalásának idejére már meglehetősen gyakorlattal rendelkezett a bányák üzemeltetése terén.

Az új fejedelem, Báthory Gábor számára sem lehetett érdektelen, hogy egy olyan, értékes nemesérbányái mellett geopolitikai jelentőséggel is rendelkező régiót, mint a szatmári bányavidék, ki fog igazgatni, feltehetően ő is tapasztalt, megbízható embert keresett. Fölmerülhet a kérdés, hogy Lisbona milyen módon került kapcsolatba az erdélyi kormányzattal, és az új fejedelem milyen csatornán keresztül tudott róla információkat szerezni. A legvalószínűbb feltevésnek az tűnik, hogy az erdélyi fejedelem követei, Imreffy János és Kornis Zsigmond a kassai megállapodást megelőző tárgyalássorozat során gyűjthettek adatokat a nagybányai bányabérlőről, bár Lisbona ebben az időszakban minden bizonnyal éppen a kassai börtönben ült ki nem fizetett adósságai miatt.³⁵ A kalandos életű nagybányai bérlőt valószínűleg nem pénzügyi helyzete tette kívánatos személlyé az erdélyi kormányzat szemében, inkább az a tény, hogy az évek folyamán alapos helyismeretre tett szert, megismerte a régió életét, a bányák működési mechanizmusát, ezért sokkal könnyebben tudott boldogulni a határvidéknek számító térségben, mint egy új, tapasztalattal nem rendelkező bérlő vagy fejedelmi megbízott.

Noha Báthory Gábor személyisége és uralkodása a mai napig igen vitatott a magyar történettudományban, a kutatók abban egyetértenek, hogy trónra lépését követően sikerült a különböző belső hatalmi tényezők között konszenzust létrehozni, bár e konszenzus igen törekeny volt, mivel a fejedelem az egyes csoportokat különböző, olykor egymásnak ellentmondó ígéretekkel vont a maga pártjára. A korábbi elemzésekkel ellentétben bizonyítást nyert, hogy Báthorynak hajlékony politizálásával sikerült uralkodásának első két évében megakadályozni, hogy uralmát a teljesíthetetlennek látszó ígéretek megdöntsék. Uralkodása alatt mind-

34 Vö. *Westermann, A.*: i. m. (1. jz.) 102.

35 Gerhard Lisbona bebörtönzésére Mátyás főherceg adott parancsot még 1607-ben, arra az esetre, ha a bérlő nem fizetné ki felhalmozódott adósságait. Lisbona fogva tartására utal a Kassára kiküldött királyi biztosoknak adott instrukció 24. pontja is, amely azt mondta ki, hogy a bányabérlőt nem lehet addig szabadon bocsátani, amíg nem törleszti a hiteleit, és nem bizonyítja be, hogy nem veretett Nagybányán hamis pénzérméket. Ld. Utasítás a Szepesi Kamara részére 1608-ból. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 4. (1897) 79–82.

végig a minél szélesebb politikai bázis kiépítésére törekedett, amely törekvésebe beleillett Lisbona megbízatása is.³⁶

A támogatói kör kiépítésének egyik bevett módja volt a birtokadományozás. Báthory Gábor még az első kassai megállapodás előtt – amelynek értelmében visszakarta a családi örökségként számon tartott szatmári bányavidéket – birtokadományban részesítette a nagybányai bányabérlőt. Az adományozásra 1608. április 6-án került sor, amikor a megadományozott még bizonyíthatóan a kassai börtönben ült. A fejedelemtől két falut – Georgfalvát és Negerfalvát – kapta meg, azok minden királyi jogával együtt.³⁷ Báthory Gábor az 1608. év folyamán még egy alkalommal juttatott birtokadományt Gerhard Lisbona részére, amely magában foglalta a korábban a Királytárhoz tartozó két részbirtokot, Alsó- és Felsőfernezelyt, amelyek határában még a 17. század elején is folytattak minimális jelentőségű bányászati tevékenységet.³⁸

A fentebbi két részbirtokot korábban még Báthory István adományozta idősebb Felician von Herbersteinnek, majd az ő örököse, Friedrich von Herberstein adta el 1600-ban a többi birtokával együtt Gerhard Lisbonának. Lisbona Báthory trónra lépése után a fejedelmi kancelláriához fordult, kérte, hogy a fejedelem is erősítse meg a birtokában lévő falvakra vonatkozó tulajdonjogát. A Lisbona számára kiadott adománylevélben a fejedelem engedélyezte a pirittel való kereskedést is, amiért nem kellett vámot fizetnie, és nem volt köteles számot adni a piritkereskedelemből származó hasznról. Emellett a fejedelem kikötötte, hogy Lisbona mint a nagybányai kincstári bánya prefektusa köteles minden évben háromezer forint bérleti díjat fizetni és számadást készíteni a fejedelmi kincstár számára.

Piritet, azaz vasszulfidot (FeS_2) Nagybányán és Felsőbányán termeltek ki, és voltak piritlelőhelyek Kapnikbányán is. Ez az ásvány tartalmazott aranyat, valamint ezüstöt, és sok esetben ki is olvasztották belőle a nemesfémeket. A fejedelmi engedély arra enged következtetni, hogy a pirittel való kereskedelem nem volt elhanyagolható a nagybányai bérlő üzleti tevékenységében, és egy már korábban elindult gyakorlatot hagyott jóvá.

Az említett rendkívüli kiváltságokat az oklevél csupán azzal indokolta, hogy Lisbona töretlen hűséggel szolgálta a fejedelmet. A korban szokásos, az oklevelekben gyakran használt, tartalmilag kiüresedett formula ellenére Gerhard Lisbonát a fejedelem valóban a bizalmába fogadhatta, hiszen a határvidékén fekvő bányavidék vezetője és legnagyobb birtokosa volt, aki kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett. Báthorynak a szorosabb együttműködésre és a bérlő lojalitására nemcsak pénzügyi, hanem politikai szempontból is szüksége volt ebben az időben,

36 Ld. *Horn Ildikó*: Báthory Gábor belpolitikája. In: Báthory Gábor és kora i. m. (31. jz.) 133–152. 37 „... simul cum toto et omni iure nostro regio.” MNL–OL F 1 8. k. fol. 2–3. Georgfalva ma Cetățele, Negerfalva ma Negrea, Románia.

38 MNL–OL F 1 8. k. fől. 84. Alsófernezely ma Ferneziu, Felsőfernezely ma Firizia, Románia. Az okiratban szereplő kifejezés, *nova donatio* nem új jószág adományozását jelentette, hanem egy olyan adományfajtát takart, amikor az adományozott birtokok az adományos birtokában vannak, de a tulajdonjogot bizonyító, a formáknak megfelelő oklevél hiányzik. *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Osiris, Bp., 2000. 291.

mivel a Magyar Királysággal való viszony végleges rendezésére még várni kellett.³⁹ A fejedelem belső kormányzati-politikai irányvonala azt mutatta, hogy a hatékonyabb igazgatás és ellenőrzés jegyében mindinkább saját, közvetlen felügyelete alá kívánta vonni a fiskális kormányzatot, amitől növekvő bevételt remélhetett a kincstár számára. E fejedelmi politika is tetten érhető a Gerhard Lisbonának 1608-tól folyamatosan juttatott adományokban, amelyek révén Báthory biztosította a bérlő hűségét, és remélhette a bányák és a pénzverde biztos működtetését.⁴⁰

A fejedelem bizalmának újabb, igen ékes bizonyítéka volt az 1609. április 26–május 5. között Kolozsvárott megtartott országgyűlés határozata, amely szerint Gerhard Lisbonát és utódait honfiúsították, kifejezván reményüket, hogy Lisbona és családja jó polgárai lesznek Erdélynek. Az indigenátust nyert Lisbonának természetesen esküt kellett tennie az ország törvényeire.⁴¹ Érdekes kérdés lehet, hogy Báthory Gábor, elődeitől eltérően, miért kért a rendi országgyűléstől honfiúsítást a nagybányai kamaraispán számára. A korábbi évtizedekben a Herberstein család tagjai igen szoros kapcsolatban álltak a Báthory család több tagjával, leginkább Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemmel, ennek ellenére a stájer főúri család leghíresebb képviselője, idősebb Felician von Herberstein sem kapott indigenátust. A magyarázatot több tényezőben kereshetjük. A megváltozott politikai viszonyokban, a fejedelem személyében, a fentebb említett politikai-kormányzati tendenciákban, de emellett a nagybányai bérlők származása, kapcsolatrendszere is fontos lehetett. A Herberstein család a Habsburg Monarchia politikai elitjének képviselője volt, széles kapcsolati hálóval rendelkezett a Magyar Királyság területén is, Gerhard Lisbona azonban polgári származású volt, az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban egyaránt gyöker nélkülinek számított, összeköttetései jóval gyengébbek voltak a stájer főúri családnál.

Báthory Gábor annak ellenére, hogy kiegyensúlyozott viszonyra törekedett a Magyar Királysággal, ahogyan ezt a folyamatos egyeztetések, tárgyalások is mutatták, olyan politikai és gazdasági bázist kívánt maga körül kiépíteni, amelynek tagjai csak tőle függtek, tőle várhatták a felemelkedést, előrelépést, politikai vagy szakmai karriert. Gerhard Lisbona pontosan beleillett ebbe a körbe, főként ha figyelembe vesszük már többször említett elszámolási vitáit a Szepesi Kamarával, illetve a rá vonatkozó kamarai panaszok sorát. Az ismert források alapján kijelenthetjük, hogy Gerhard Lisbona megbízható munkája révén elnyerte a fejedelem jóindulatát, és így komoly szakmai karriert futott be az erdélyi ércbányászat területén. Ennek a karriernek fontos lépcsőfoka volt az indigenátus megszerzése.

A honfiúsítás megszerzésével párhuzamosan egy peres ügye került a Kolozsvármegyei sedria elé, amelyben az alperes Kamuthy Balázs volt. Lisbona panasza az

39 Az erdélyi állam területi felépítésére ld. Erdély története. II. (1606–1830). Szerk. Makkai László–Szász Zoltán. Akadémiai, Bp., 1988. 623. (37. térkép).

40 Vö. *Horn I.*: i. m. (36. jz.) 149–150.

41 „Továbbá felséged requisitiojára Lisibona Gerárd uramot, nagybányai kamaraispánt, és maradékít országunk közibe bévöttük”. Ld. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1875–1898. (Monumenta Hungariae Historica III/b.: Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae) (= EOE) kötet 27., 125. (34. artikulusz).

volt Kamuthy Balázssal szemben, hogy egy bizonyos Simon Pashauffer nevű szolgálja megszökött tőle, a főúrhoz szegődött, annak ellenére, hogy szolgálati idejét és esztendejét nem szolgálta ki a bérlő mellett.⁴² Az ügyet a vármegyei törvényszék 1609 tavaszán tárgyalta. Gerhard Lisbonát egy kolozsvári illetőségű prokurátor, Hídalmássy Márton deák képviselte.⁴³ A forrásanyag természete nem engedi, hogy teljes hitelességgel feltárjuk a nagybányai bérlő erdélyi kapcsolatrendszerét, de az említett peres ügy arra enged következní, hogy Lisbona kapcsolatban állt az erdélyi politikai elit tagjaival, biztos helye volt a fejedelemség társadalmi hierarchiájában.⁴⁴

Időközben II. Mátyás és a magyar tanácsosok egy része az első kassai megalapodásban megfogalmazottaknál erősebben kívánták a fejedelemséget a Magyar Királysághoz kötni, így újabb tárgyalás vette kezdetét. A királysági tárgyaló fél konkrétabb ígéretekre, az uralkodó iránti hűség és függőség biztosabb kinyilvánítására próbálta rávenni a fejedelmet. Daróczy Ferenc, a Szepesi Kamara tanácsosa is ebből a célból tartózkodott Kolozsvárott az 1609. év tavaszán. 1609. április végén érkezett meg Kolozsvárra, hogy tárgyaljon a fejedelemmel a kassai szerződés pontjait meghaladó feltételekről. Illésházy István nádorhoz küldött, 1609. május 13-án kelt jelentésében számolt be küldetése eredményeiről, ebben foglalkozott a nagybányaiak és felsőbányaiak panaszaiával is.⁴⁵

A felsőbányai városvezetés azért kereste meg a kamarai tanácsost, hogy bemutassa a jogosultságát bizonyító okiratot egy bizonyos erdőre vonatkozóan (Nigra vagy más néven Feketeerdő), amelyet eddig a szatmári várral közösen használtak. A városvezetés azonban megelégtelt a közös használatot, és saját befolyása alá akarta vonni az erdő teljes területét. A probléma nem volt új keletű, mert a vitatott erdővel már 1581-ben is foglalkozott a Szepesi Kamara, a szatmári provizor és a felsőbányai termelők ugyanis nem tudtak megegyezni az erdő használatával kapcsolatban.⁴⁶ A felsőbányaiak kérelme témánk szempontjából a fejedelmi döntés miatt lényeges. A bányászváros felmutatta a régi privilégiumleveleket, amelyeket Báthory István, majd I. Rudolf is megerősített, ennek alapján kívánták az erdőre

42 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (Kolozsvár; = RNL-K), Fond Prefectura județului Cluj, Protoale (= Kolozs m., Prot.) I. 99. Az idézett forrás felkutatásáért szíves köszönetet mondok Dáné Veronkának. Kamuthy Balázs 1613 és 1624 között volt a fejedelmi tanács tagja. 1611-től Doboka vármegye főispánja, két ízben töltötte be a kincstartói tisztséget is, ld. *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata (1540–1690). Akadémiai, Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság és hivataltörténet 6.) 28–29.

43 RNL-K Kolozs m., Prot. I. 86. 1609. május 11-i bejegyzés.

44 A vármegyei törvényszéket és közgyűlést a főispánnak állt jogában összehívni. A sedriák időpontjának meghatározásába a rendi országgyűlés közvetlenül nem szólhatott bele, csak javaslatot tehetett a vármegye vezetésének. Az erdélyi vármegyék igyekeztek általában havonta egy-egy sedriát tartani. Ez a törekvés nem mindig sikerült, azonban a hat nagyobb ünnephez kötve, hét-tíz napos csúszást megengedve, megtartották a törvényszéket. A sedriák legtöbb esetben két- vagy háromnaposak voltak. Ld. *Dáné Veronka*: „Az Ónagysága széki így delibérala”. Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Debrecen–Kolozsvár, 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.) 93–94.

45 EOE VI. 126–130.

46 ÖStA HKA UMBW RN. 6–7. (1581–1590) fol. 410–417.

vonatkozó jogukat bizonyítani a fejedelem előtt. Báthory Gábor azonban nem a városvezetés szája íze szerint döntött. Daróczy Ferenc javaslatára – aki természetesen a királyi jogokat tartotta elsősorban szem előtt – úgy rendelkezett, hogy ezt a bizonyos erdőt a felsőbányaiak kizárólag építkezésre, illetve a tárnák szükségleteire használhatják, a fakitermelésről előzetesen meg kell állapodniuk a szatmári udvarbíróval. Felszólította a városiakat, hogy a királyi fiskus érdekeit tartsák szem előtt, ne károsítsák meg a magyar uralkodót.⁴⁷ Báthory Gábor ilyen irányú döntése egyértelműen kedvező gesztus volt a magyar király felé, mint ahogyan a következő ügy is alkalmat jelentett erre.

Nagybánya városa, ugyancsak a tárgyalás időszaka alatt, a városi privilégiumok megerősítése céljából fordult segítségért a nádorhoz és a kamarát képviselő Daróczy Ferenchez, akinek közbenjárására a fejedelem végül is megerősítette a város kiváltságait.⁴⁸ A döntés meghozatalában szerepet játszott az a tény, hogy az első kassai egyezményben Báthory Gábor, fejedelmi rangja ellenére, a szatmári bányavidéket nem uralkodóként, hanem mint magyar nemes, földbirtokos, a magyar király alattvalója kapta meg. Az adott körülmények között a fiatal fejedelem ezt a függő viszonyt elfogadva, ennek okán vont/vonhatta be a döntésbe a király részéről érkezett szakembert. Báthory a szatmári bányavárosok és a nagybányai kamaraispán között kialakult viszonyrendszeren sem akart változtatni, így az erre vonatkozó korábbi privilégium megerősítése az ő érdekeit is szolgálta, kifejezetten elvárta Lisbonától, hogy a régi törvények szerint kormányozza a bányavidéket.

Lisbona, elődeihez hasonlóan, több alkalommal konfliktusba keveredett a szatmári bányavidék városainak vezetésével és a termelőkkel. A felsőbányai városvezetés 1609 folyamán azzal a panasszal fordult a fejedelemhez, hogy a nagybányai kamaraispán olyan új szokásokat kívánt bevezetni, amelyek a város kiváltságait sértik. A fejedelem bizottságot küldött a helyszínre, hogy rendezze a kérdést a felek között. Az új szokások a bíraskodási szokásjogot érintették, a nagybányai kamaraispán ugyanis szűkíteni kívánta a városvezetés bíraskodási jogkörét, és munkásai felett önállóan akart ítélni.⁴⁹ A fejedelem határozata alapján Lisbona nem hajthatta végre a tervezett változásokat, mivel azok a felsőbányai városi privilégiumokat sértették volna.

A másik ügy egy ki nem fizetett hitel körül forgott, amelyet Gerhard Lisbona nem törlesztett a közben elhalálozott nagybányai István deáknak, majd árvaínak. A hitel teljes összege 17 506 forint volt. A felsőbányai városi tanács az árvák nevében azt követelte a nagybányai kamaraispántól, hogy rendszeresen törlesszen az árváknak, vagy ha erre nem lenne lehetősége, lekötött bányáinak jövedelmét ossza meg a deák családjával. Lisbona a tartozás fejében a legnagyobb felsőbányai bányát, a Wandtot kötötte le a hitelezőjének.

A Wandt nevű bányát még Georg Wagen vette át annak idején Friedrich von Herbersteintől, így valójában a hitelt a tulajdonos pár vette fel, és közösen kötötték

47 EOE VI. 130.

48 RNL-Mm Nb Priv. I. 88.

49 *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 277.

le a kölcsönzött pénz ellenében a hitelezőnek. Miután Lisbona egyedül maradt a bérllet élén, egyedül kellett a terheket is vállalnia. 1609-ben egyezséget kötött a deák családjával, eszerint a bányából származó jövedelem fele része ezentúl az árvákat illetve meg, az arany- és ezüstbevételen kívül az ólomház és a pirit értékesítéséből nyert összegnek pedig teljes egészében a deák családjához kellett kerülnie. Ennek értelmében a nagybányai bérlő nem sokáig élvezhette a pirittel való kereskedelemről származó hasznot, amelyre egy évvel korábban, 1608-ban kapott kiváltságot a fejedelemtől.⁵⁰

A következő per az előbbihez kötődik, mivel a fenti kölcsönt Lisbona két másik felsőbányai tárna, a Thomoz és a Kaliczter talajvíz-mentesítésére használta fel. Ebben a két bányában résztulajdonos volt, ezeket a javakat már a Herberstein-birtokok megvétele után szerezte. Lisbona 1604-ben kezdte el a munkálatokat, kimélyítette és megerősítette az aknát, illetve a bányavíz kiszivattyúzására egy, az idősebb Felician által renovált nagybányaihoz hasonló vízhúzó és -tározót épített. Az építkezés költségei igen magasak voltak, a város azonban nem volt hajlandó elismerni, hogy a bányavíz kiszivattyúzásából neki is haszna származik, így a költségek tulajdonviszonyoknak megfelelően rá eső hányadát sem vállalta magára. A bérlőt sem kellett féltetni, ellenlépként megakadályozta, hogy a város által foglalkoztatott munkások használják a szivattyút és a tározót. A város fejedelem elé terjesztett panasza szerint a kamaraispán még a kitermelt ércet is eltulajdonította, és a biztonságot szolgáló tartóoszlopok egy részét is kiemeltette az aknákból. A város panaszai azonban kissé túlzóak voltak, mivel a bányabérlő maga vezette az ércebeváltást, így a kitermelt érc mindenképpen átment volna a keze alatt, ezért azt nem kellett eltulajdonítania. Emellett Lisbona joggal tarthatott igényt a vízkiemelés költségei ellenében bizonyos mennyiségű kitermelt ércre.

A fejedelem a vizsgálóbizottság összeállítását és kiküldését a kövári kapitányra bízta, mivel a szatmári bányavidék a kövári kerület mellett feküdt, és a kapniki falvak a kerület részét képezték. Az ítékezésben a kövári kapitány mellett részt vett Nagybánya város törvényszéke, hiszen a város bányajoghatósága kiterjedt a felsőbányai ügyekre is. Az ügy kivizsgálása után a fejedelem az elsőfokú ítélet meghozatalát a kincstartóra bízta.⁵¹ A kincstartó feladatai közé tartozott a kincstári források, bányakamarák, uradalmak bejárása, valamint, ha különösen indokolt volt, akkor elbocsáthatta a fejedelmi javakat nem megfelelően kezelő tiszteket, bérlőket. A kincstartó ítélete alapján a fejedelem végül Felsőbánya nagy veszteségére való tekintettel megengedte, hogy a város tulajdonhányadát megművelhesse a bányában, és a város használati jogot kapott a vízkiemelő berendezésre is.⁵²

50 *Rausch Petra*: A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608–1613) – Gerhard Lisbona tevékenysége (?–1618). In: Báthory Gábor és kora i. m. (31. jz.) 223–237. Gerhard Lisbona hitelezőjére ld. MNL–OL Magyar kincstári levéltárak, Szepesi kamarai levéltár, Szepesi kamara (kassai adminisztráció) regisztraturája, E 254 Representationes, informationes et instantiae 1614. december 12.

51 *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 230.

52 Uo.

Lisbona az indigenátus elnyerése után egy újabb bérletet is kapott a fejedelemtől. Báthory 1609. május 20-án bérbe adta neki Zalatna mezővárost az ott található összes bányával együtt évi hatezer forintért. A zalatnai prefektúra komoly kihívást jelentett Lisbona számára, ugyanis ezeknek a bányáknak a bérleti jogát az ott bányászott jó minőségű arany és higany miatt nem egykönnyen lehetett megszerezni, többek között idősebb Felician von Herbersteinnek sem sikerült a koncessziót tető alá hoznia.⁵³ Az adománylevélben foglaltak szerint a fejedelem abban reménykedett, hogy az új kamaraispán, Lisbona lelkiismeretesebben műveli majd a bányákat, mint elődje, Filstich Péter tette. Az oklevél arról is rendelkezett, hogy a kamaraispán melyik városban válthatja be a Zalatnán kibányászott ércet: erre két pénzverdével is rendelkező helyet (Nagyszében és Nagybánya) jelölt meg.⁵⁴ Ugyanebben az évben Lisbona újra megnyitotta a Nagybányához tartozó feketebányai tárnáit, és több, a Német-római Császárság területéről származó bányászt telepített le itt.

Gerhard Lisbona bányabérlői működése igen sikeres volt a Báthory Gábor uralkodása alatti években, az általa működtetett nagybányai pénzverde megtartotta előkelő helyét a térség pénzverdái között, amit a fejedelem igen gazdagnak, változatosnak tekinthető pénzverése is bizonyít. Az érméken legtöbbet szereplő címe rendszerint a következő volt: GABRIEL. D. G. PRIN. TRAN. PAR. REG. HVN. D. ET. SIC. COMES (*Gabriel Dei Gratia Princeps Transylvaniae [et] Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes*). Ez a cím 1612-ben kiegészült egyes érméken a VAL. TRANSAL. címmel (*Valachiae Transalpinae*), amelyet a Radul vajda elleni 1611-es sikeres hadjáratai után vett fel a fejedelem. A nagybányai pénzverdéből kikerült érméken az N–B jelzés is szerepelt. Az uralkodása alatt keletkezett érméket a kutatás hat alaptípusba sorolta be: aranyforint, tallér, dutka, szélesgaras, garas, valamint dénár. Dutkát az országgyűlés 1609. október 9-i határozata alapján csak Nagybányán lehetett verni, valamint egy másik pénzverdében, amelyet Báthory Gábor jelölt ki a fejedelemség területén.⁵⁵

Az aranyforintok, más néven dukátok éremképe 1609-ben és 1610-ben a korábban megszokott éremképpel azonos volt (Szent László – Szűz Mária), 1610 után az előlapon a fejedelem arcképe jelent meg, a hátlapon pedig különböző formában a Báthory család címere. A szélesgarasoknál vagy tallérokknál két típust lehet megkülönböztetni. A nagybányai veretek előlapján a fejedelem mellképe díszes vértben és jogart tartva jelent meg, a hátlapon a saját farkát harapó sárkány által körbeölelt Báthory- vagy erdélyi címer. A szebeni verdétől eltérően a nagybányai verde megtartotta a magyar tallérok megszokott külső formáját. A legnépszerűbb pénzfaj a dutka volt. A források leggyakrabban ezt a pénzfajt említik, és verdejegyeik szerint minden pénzverdében verték őket. Nagybányai verettel rendelkező dutkát eddig a kutatás nem ismert, így valószínűsíthető, hogy az 1608–

53 MNL–OL F 1 9. k. fol. 76–80., valamint 225–226., ill. *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 233.

54 *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 233.

55 *Huszár Lajos*: A Báthoriak pénzei. Nyírbátor, 1961. (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei) 9–10., valamint EOE VI. 165.

1613 közötti évekből származó, jegynélküli dutkák nagyjából nagybányai veretek voltak. Többféle változatban fordultak elő, ez is azt bizonyítja, hogy egy jelentősebb verdeből származtak az érmék.⁵⁶ Az érmék képe a lengyel mintát követte továbbra is (mellkép, hátlapon értékjelző felirattal). A garast is lengyel minta alapján verték Nagybányán, a Báthory-címerrel a hátlapján.⁵⁷ A szélesgarast és dénárt magyar minta alapján verték, a szélesgaras előlapján Szűz Mária szerepelt, míg a hátlapon a magyar címer, a szív pajzsban a Báthory-címerrel kiegészülve. A dénár hátlapján a szokásnak megfelelően a Madonna szerepelt. A források alapján szélesgarast kizárólag 1610-ben vertek Nagybányán.⁵⁸

Lisbona bérlőként a pénzverés terén is igyekezett új, hatékonyabb eljárást meghonosítani. A pénzverőház eszközeit részben lecserélte, modernebb gépeket szerzett be, és mivel ez az innováció komoly anyagi ráfordítást igényelt, a költségeket leginkább hitelekből fedezte. Az idősebb Felician von Herberstein által beszerzett hengeres verőgép 1610-ig volt üzemképes, ekkor Lisbona a megváltozott körülmények miatt egy újabb, kisebb gépet vásárolt, amelynek az üzemeltetése nem emésztett fel akkora anyagi erőt, és megfelelő volt az egyre jobban keresett kis értékű pénzérmék (dutka, garas, dénár) verésére.⁵⁹

Gerhard Lisbona és a szatmári bányavidék Báthory Gábor uralkodásának második felében (1611–1613)

Az 1611. esztendő komoly nehézségeket hozott mind a szatmári bányavidék, mind az Erdélyi Fejedelemség egésze számára. A második kassai megállapodást követően is folytatódtak a tárgyalások a királysági és az erdélyi politikusok között, mivel a határ menti konfliktusok nem szüneteltek, több jogtalan, erőszakos foglalás is történt. A helyzetet súlyosbította Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány Erdély elleni hadjárata, amely a szatmári bányavidék központját, Nagybányát sem kerülte el.⁶⁰

A gazdasági és igazgatási kérdések háttérbe szorultak, hiszen az 1611. év őszére a fejedelemség területén súlyos politikai-katonai zűrzavar keletkezett. Ahogy a kortársak fogalmaztak: mindenki háborúja folyt mindenki ellen.⁶¹ Ezekből az évekből egyre kevesebb témánk szempontjából a fennmaradt források száma, így a

56 A dutka elterjedésére és nemzetközi fogadtatására nem a teljesség igényével ld. *Buza János*: Báthory Gábor dutkája a délnémet pénzforgalomban. *Numizmatikai Közöny* 38–39. (1989–1990) 89–99.; *Uő*: Dukát – tallér – dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig. In: *In memoriam Barta Gábor* (Tanulmányok Barta Gábor emlékére). Szerk. Lengvári István. JPTE, Pécs, 1996. 267–284.

57 *Huszár L.*: i. m. (55. jz.) 11., valamint *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 236.

58 *Rausch P.*: A szatmári i. m. (50. jz.) 236.

59 *Gündisch, G.*: i. m. (3. jz.) 67–98. A nagyobb hengeres szerszámgépeket, akárcsak az újabb, kisebb gépeket, vizikerék segítségével hajtották, a száraz időszakokban pedig egy négy lóval működtetett másik kerék volt használatban. Vö. *Balogh B.–Oszóczki K.*: i. m. (3. jz.) 40.

60 EOE VI. 49.

61 Erdély története i. m. (39. jz.) 634.

nagybányai bérlő tevékenységéről, valamint az igazgatás sajátosságairól kevesebb tájékoztatást kaphatunk. Ez alól kivételt képeznek Gerhard Lisbona és a szatmári bányavárosok újabb pereskedésének dokumentumai.

A szatmári bányavidék életét erősen befolyásolta, hogy a konfliktushelyzet állandósult a királyság és a fejedelemség között húzóódó határsávban, akadályozva a kereskedelmet és a bányászat zavartalan működését. A két ország képviselői ezt a helyzetet kívánták rendezni a nádor vezetésével 1611 őszén Tokajban. Az ellenségeskedést lezárandó a tárgyalópartnerek arról egyeztek meg, hogy a békétlenségnek, jogtalanságoknak és erőszaktételeknek is véget vetnek. A nádor ígéretet tett arra, hogy a Magyar Királyság politikusai a fejedelemség ellen a továbbiakban nem „praktikálnak”, a két fél a szabad kereskedelemben nem akadályozza ezentúl egymást, az elvesztett jóságokat, birtokokat és javakat visszaszolgáltatják.⁶²

Ez a megállapodás csak viszonylagos nyugalmat hozott a bányavidék életébe, a bányabérlő és a városok vezetése közötti viszony nem javult, sőt tovább romlott. A nagybányai és felsőbányai szenátus 1612 februárjában újabb Lisbona elleni panasszal fordult a fejedelemhez, aki átfogó vizsgálatot rendelt el.⁶³ A két város panasza szerint Lisbona újfent túllépte bírói hatáskörét, és a két város lakosai fellett kívánt ítélezni, annak ellenére, hogy ilyen jogai kizárólag munkásai esetében voltak. A második vádpont a bányapénzzel volt kapcsolatos: a városok szerint a bányabérlő megkárosította a két város kereskedőit azzal, hogy kihasználva a pénzverde nyújtotta előnyöket, rossz minőségű réz- és önpénzt veretett, ezekkel fizette a munkásait, az adott értéket pedig csak az általa üzemeltetett boltokban lehetett felhasználni, sőt egyenesen azzal vádolták, hogy hamis pénzt veretett. Az utóbbi vádpontra adandó válasz előtt szükséges, hogy egy, a korban létezett, korlátozott forgalmi funkcióval rendelkező, speciális érméről, a bányapénzről essék szó.⁶⁴

A bányapénz verése a korban több kérdést vetett fel, mert a pénzverés joga, mint köztudott, királyi felségjognak számított. A fentebbi vád komolyságát bizonyítja, hogy több bányatulajdonos is – például Kubinyi Kristóf 1581-ben – írt az Udvari Kamarának kérvényt, miszerint bányapénzt veretne a munkásai ellátására. A 16. és 17. században ez a kifizetési mód nem számított szokványosnak, így mindenképpen ki kellett kerülni a hamis pénzverésnek még a gyanúját is.⁶⁵

Báthory Gábor uralkodása alatt a nagyszebeni országgyűlés (1613. május 1–14.) foglalkozott először a Gerhard Lisbona által Nagybányán kibocsátott rossz

62 *Oborni T.*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal i. m. (31. jz.) 111–122.

63 RNL-Mm Fond 1. Primăria Oraşului Baia Mare, Documente feudale (= Nb Df) I. 16. fol. 1–10.

64 A bányapénz pontos meghatározása a következő: a 16. és 19. század között vert rézérme, egyes bányaterületeken alkalmazták a bányamunkások bérének kiegészítésére, az élelmezés megoldására mint korlátozott pénzforgalmi funkcióval ellátott fizetőeszközt, valamint alkalmas volt a teljesítmény („szokmány”, norma) mérésére is. *Gohl Ödön*: A magyar bányapénzek. Numizmatikai Közöny 18–19. (1920) 1–33., valamint *Szemán Attila*: A szatmári bányászat bányauzemeltetési és birtokviszonyai a bányapénz tükrében a kora újkorban. In: Pénztörténet, gazdaságtörténet (Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára). Szerk. Bessenyei József. Mírio Kulturális Bt., Bp., 2009. 322–335.

65 *Szemán Attila*: Bányászattörténeti tanulmányok. Érc- és Ásványbányászati Alapítvány, Rudabánya, 2009. 60.

minőségű rézpénzekkel és ezek visszaszorításával. A passzus szerint a bérlő a saját hasznára veretett rézből garasokat, amelyeket máshol nem, csak Nagybányán fogadtak el, ez ellen kellett volna fellépnie a fejedelemnek.⁶⁶ A bányapénz alapanyaga általában nem a pénzalapanyag (pagamentum) volt, ebből kifolyólag nem bírt komoly belső értékkel sem, így könnyen lehetett ezeket a helyi forgalomban használatos érméket hamis pénznek tartani.⁶⁷

A numizmatikusok szerint Gerhard Lisbona nevéhez 1601 és 1604 között több bányapénz köthető, melyen a G L és G W monogram található, a címerpajzsban pedig három rózsza. A két monogram értelemszerűen Gerhard Lisbona és Georg Wagen nevét takarja. A következő hasonló érme 1609-ben készült.⁶⁸ Vélekedésemet alátámasztja az is, hogy bányapénzt csak száz főnél nagyobb munkáslétszám mellett volt érdemes veretni, és az 1601. évi jelentés adatai száznál nagyobb munkáslétszámról számoltak be. Ez az úgynevezett kantinrendszer sértette a kereskedők érdekeit, mivel a bányákban dolgozó munkásoknak az általuk forgalmazott árut nem volt módjukban megvásárolni, így komoly bevételforrástól estek el.⁶⁹

A pénzverdében előállított bányapénz az üzemeltető számára azonban előnyvel járt, ezért megérte alkalmazni, annak ellenére, hogy a vállalkozó könnyen a hamis pénzverés vádjá alá kerülhetett. A bányákban dolgozó munkások hetenkénti fizetésüket kapták ilyen formában, így a bányapénz verésével az ellátás és a fizetés egyszerűbbé és olcsóbbá vált, hiszen az üzemeltető saját vállalkozása által kitermelt nyersanyagot használták fel a pénzverdében a sajátos érmék veréséhez.⁷⁰ A fizetés alapját képező munkamennyiséget rovas segítségével tartották nyilván. A panaszlevélben szereplő bányapénzek előlapján általában a bérlő vagy tulajdonos monogramja szerepelt, a hátlapon pedig a bányaváros vagy a bánya jelzése.⁷¹

Az 1612-ben Lisbona ellen lefolytatott vizsgálat részletes jegyzőkönyve fennmaradt a nagybányai levéltárban, így pontos képet kaphatunk arról, hogy hogyan zajlott egy fejedelmi vizsgálat a szatmári bányavidéken.⁷² A fejedelem 1612. február 4-én adott ki utasítást a nagyobbik kancellárián keresztül, miszerint a bányaprefektus elleni, fentebb említett panaszokat haladéktalanul ki kell vizsgálni. A vizsgálat elvégzésével Nagybánya és Felsőbánya vezetését bízta meg, amelyeknek a szatmári bányavidékhez tartozó falvak és birtokok lakosait, valamint a bányavárosok polgárait is ki kellett hallgatniuk.

A megkérdezett nagybányai polgárok átlagéletkora 70 és 80 év körül mozgott, és szinte egybehangzóan azt vallották, hogy Gerhard Lisbona előtt egyetlen kamaraispán vagy bérlő sem károsította meg a városokat, a korábbi bérlők a kiváltságo-

66 EOE VI. 282.

67 Szemán A.: Bányászattörténeti tanulmányok i. m. (65. jz.) 60–61.

68 Uo. 328. 1601 és 1604 között három rézermét kapcsoltak Gerhard Lisbona és Georg Wagen nevéhez, hátlapjukon keresztbe tett kalapács és N B rövidítés szerepel, ld. Gohl Ö.: i. m. (64. jz.) 20–21.

69 Rausch P.: A szatmári i. m. (50. jz.) 234.

70 Szemán A.: A szatmári bányászat i. m. (64. jz.) 324.

71 Uo. 326.

72 Ld. a 64. jz.-et.

kat tiszteletben tartották, nem verettek rézpénzt, a bányászokat jó pénzzel fizették ki, tallérral vagy néha arannyal. Emellett elmondták, hogy a Nagybánya határában álló hámor mellett korábban egy másik zúzda volt, amelyet a bérlőn kívül a többi termelő is használhatott, Lisbona azonban egy malmot állíttatott a helyére, kizárólag a saját használatára.⁷³ A nagybányai tanúk kiemelték, hogy Felician von Herberstein soha nem akarta megcsorbítani a város kiváltságait, sőt inkább védelmezte azokat, a hámor melletti másik zúzdát a termelők szabadon használhatták, nem sajátította ki a maga számára, és nem kért el tisztességtelen összegeket a kisebb termelőktől az érc őrléséért.⁷⁴

A Kapnikbányához tartozó 15 falu lakosságát is meghallgatták, természetesen itt is az idősebb korosztályt kérdezték, hiszen ők emlékeztek jobban arra, hogy a korábbi kamaraispánok, bérlők hogyan viszonyultak a városokhoz. A tanúk egybehangzóan állították, hogy rézpénz korábban nem volt forgalomban, a bányászok jó minőségű pénzzel tudtak fizetni, és ott vásároltak, ahol akartak, legtöbbször a nagybányai piacon.

A felsőbányai polgárokat február 20-án hallgatták meg, itt annyival egészült ki a vallomásokból kiformálódó kép, hogy kiderült, elsőként Felician von Herberstein próbálkozott a bányapénz bevezetésével, de az akkori rézpénz nem sokáig volt forgalomban, mert Herberstein nem kényszerítette rá a munkásokra, az vette el, aki akarta, a legtöbbször beváltották a jó pénzre, és azzal fizettek a kereskedőknek.⁷⁵

A Királytárhoz tartozó Fernelzy nevű falu lakosai újabb adalékkal járultak hozzá a felsőbányai polgárok beszámolójához. Az itt meghallgatott tanúk szerint Felician von Herberstein is vitetett ki a munkásainak kenyeret pénzért cserébe, és eszközöket is árult a bányászoknak. Volt egy kantinja is Feketebányán, de ez nem károsította Nagybánya érdekeit, és az általa kibocsátott bányapénz nem volt sokáig forgalomban. Ezzel szemben Gerhard Lisbona minden cselekedete a két város ellen irányul – állították a helyiek –, csak bányapénzzel fizet, és kényszeríti a munkásait, hogy az ő kantinjában vásároljanak. A bányászok nem is tudnak mást tenni, mert a többi kereskedő nem fogadja el a rossz minőségű érmekeket, így Lisbona ki tudja használni az alkalmazottait, minden terményéért kétszeres árat kér el.

A pereskedésnek az 1612-ben (május 27.) Nagyszébenben kihirdetett fejedelmi ítélet vetett véget. A szöveg hat pontban foglalta össze a fejedelmi döntést. Az első pontban Báthory Gábor megtiltotta a rossz minőségűnek titulált érmék verését, felszólította Lisbonát a még forgalomban lévő bányapénz haladék nélküli visszavonására.⁷⁶ A második pontban arra kötelezte a bányabérlőt, hogy negyedévente jó minőségű pénzzel fizessen, az első negyedévet pedig 1612. július 1-től számlálja, hozzátéve, hogy a fizetéstől csak abban az esetben állhat el, ha háborús helyzet alakulna ki, mert akkor a bányászok nem tudnának termelni. Ha azonban békeidőben nem fi-

73 RNL-Mm Nb Df I. 16. fol. 4–5.

74 Uo. fol. 6–10.

75 Uo.

76 „...az réz és ón pénz in perpetuum tollaltassék közzölök.” RNL-Mm Nb Priv I. 90.

zetne rendszeren, akkor a kibányászott ércből származó haszna a kincstárra szálljon.⁷⁷ A harmadik pont kikötötte, hogy a zúzómalmot ne csak a saját hasznára üzemeltesse, a kisebb tárna tulajdonosait ne használja ki, ne kérjen el tisztességtelen összegeket az érc megőrléséért, összezúzásáért. A negyedik artikulus megengedte a nagybányai bányabérlőnek, hogy saját hasznára termeljen, nem akadályozhatta a többi bányatulajdonos érvényesülését, nem élhetett vissza pozíciójával, és nem kényszeríthette rá a munkásait arra, hogy az őáltala működtetett kantinokban szerezzék be a szükséges élelmet, valamint egyéb használati tárgyakat. Ugyanis – szölt az indoklás – a két városban működő, kereskedéssel foglalkozó többi polgár számára is meg kell adni a lehetőséget arra, hogy a munkásoknak megfelelő minőségű szolgáltatást nyújtsanak. Ehhez kapcsolódott az ötödik pont: itt a fejedelmi ítélet külön kitért a magyar bányászokra, akiket a bérlő nem fokozhat le alacsonyabb rangú munkássá, vagy nem mozdíthat el állásukból abban az esetben, ha nem az ő üzleteiben vásárolnak, valamint nem fogadják el fizetségként a bányapénzt. Az utolsó, hatodik pontban a fejedelem elrendelte, hogy Nagybánya vezetése a város kiváltságainak megfelelően egy-egy évre válasszon bányamestert, akinek feladata a bíraskodás legyen, ítélszéke előtt a bányatulajdonosok egymás közötti, valamint a Királytáró bérlője és a bányatulajdonosok közötti peres ügyeket tárgyalják. A fejedelem elrendelte továbbá, hogy Lisbona csak saját munkásai felett ítélkezzen; viszont abban az esetben, ha az egyik fél a város valamely polgára, az ügy a bányamester alá tartozzon. A fejedelem által hozott ítélet érvényes volt mind a nagybányai és felsőbányai polgárookra, mind a bányabérlőre, valamint annak utódjaira.⁷⁸

Maga a peres ügy több tanulsággal szolgál. Egyértelmű belőle, hogy Lisbona optimalizálni akarta a bányabérlés rendszerét oly módon, hogy minél kisebb költséggel minél több munkát végeztesen el munkásaival, és így növekedjen a hatékonyság. Úgy vélte, hogy ha átláthatóbb a szervezeti és működési struktúra, akkor fejlődésnek indul a térség egésze. A bányapénz bevezetésével több profitra és befolyásra kívánt szert tenni. A jogszolgáltatás terén szélesíteni akarta a hatáskörét, emiatt is szembekerült a városokkal. Összességében Lisbona sokkal erősebb kézzel kívánta irányítani a bányaművelést, mint ahogy elődei tették, nyilván a nagyobb haszon megszerzése érdekében. Nem szívesen nyugodott bele abba, hogy a két város korlátozza terveinek megvalósításában. A Báthory Gábor uralkodása alatt tartott egyik utolsó, szebeni országgyűlés (1613. május 1–24.) még foglalkozott Lisbona állítólagos hamispénzverésével is, amiről immár biztosan tudható, hogy a bányapénzről lehetett szó, és emiatt kerülhetett ez az ügy az országgyűlés elé.⁷⁹

Báthory Gábor, annak ellenére, hogy Lisbona minden kétséget kizáróan bizalmi embere volt, szoros határok közé szorította a bérlő jogkörét. A fejedelem, tiszteletben tartva a szatmári bányavidéken érvényben lévő szokásjogokat, egyen-

77 „...az miveknek minden kantoron jó pénzzel meg-fizessen, el kezdvén az kántort zámlálni a prima die July proxime affuturi”. Uo. Cantor = negyedév (quarta pars anni).

78 Uo.

79 EOE VI. 75., valamint 282.

súlyi állapotot próbált létrehozni a bérlő és a városi hatóságok között. A kamarai kezelés időszakában tapasztalható munkamegosztás, miszerint az adminisztratív feladatokat a pénztárnok látta el, míg a bányászattal kapcsolatos szakmai feladatok a bányamesterre hárultak, a Báthory Gábor uralkodása alatti években nem valósult meg. Az adminisztratív, valamint a bányaművelési szakmai tapasztalatot igénylő munkák mind a bérlő feladatai maradtak, a bányamester nem a központi szervek által kiválasztott szakember volt, hanem a helyi érdekek képviselője, nagyrészt a bérlővel szemben.

Miközben Gerhard Lisbona tevékenységének meglehetősen rossz megítélése volt a bányavárosi polgárok, termelők körében, jó szívvel emlékeztek az idősebbik Herbersteinre. Már Herberstein is törekedett arra, hogy centralizálja és ésszerűsítse a bányászattal kapcsolatos helyi feladatokat, ez pedig az ő esetében is óhatatlanul a városokkal való konfliktushoz vezetett. A 16. század utolsó évtizedeiből azonban nem maradt fenn arra vonatkozó adat, hogy a stájer főúr és a két városvezetés közötti viszony elmérgesedett volna. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy Herberstein centralizációs kísérlete hamar kudarcba fulladt, így a báró inkább a bányászat technikai megújításán fáradozott tovább. Gerhard Lisbona azonban más személyiség volt, és korábbi szakmai tapasztalatai is inkább az üzleti élethez, mintsem a bányászat technikai oldalához kapcsolódtak, erőteljesebben törekedett a lehető legtöbb haszon kinyerésére, és ezért keményebb lépéseket is megkockáztatott. A két bérlő a helyi lakosok szemében erősen eltérő megítélése rávilágít arra, hogy a bérleti rendszerben is fontos szerepe volt az adott bérlő személyes tulajdonságainak, célratörő vagy kevésbé erőteljes irányítóképességének. Lisbona minden bizonnyal nem rendelkezett olyan kompromisszumkészséggel, mint Herberstein, és a városi kiváltságokat kevésbé tekintette örök érvényű törvényeknek, hanem inkább az ő munkáját gátló elhárítandó akadályoknak.

A fennmaradt iratanyag alapján Báthory Gábor uralkodásának utolsó két esztendeje bányagazgatási intézkedéseit csak vázlatosan lehet bemutatni. Ezek gerincét a Lisbona és a városok polgársága közötti konfliktus továbbgyűrűzése, valamint bizonyos, a történelmi kontextus miatt rövid ideig érvényben lévő igazgatási újítások adták.

Gerhard Lisbona bizalmi státuszának újabb bizonyítékát mutatja a fejedelem 1612. január 1-én, Váradon kelt rendelete. Eszerint a fejedelem utasította Cserényi Farkast, Belső-Szolnok vármegye főispánját, hogy évente hat ló árának megfelelő fizetséget, ahol egy ló ára 16 magyar forintnak felelt meg, azaz 96 magyar forintot utaltasson ki Gerhard Lisbona részére. Lisbona egyidejűleg több kormányzati tisztséget is kapott a fejedelemtől, a nagybányai aranybánya bérlője mellett bizonyos harmincadjövedelmek kezelője, valamint a dési és széki sóbányák bérlője is volt.⁸⁰ Egyszerre üzemeltette a nagybányai aranybányát, a Királytárót, a sóbányá-

80 „Gerardo Lisbona, auri fodinarum et Rivuli Dominarum praefecto, nec non certorum tricesimarum Transsylvaniae, et salis fodinarum nostrarum Des et Széki arendatori”, ld. Történelmi Tár (1885) 308–309. Cserényi Farkas 1614 és 1630 között volt a fejedelmi tanács tagja, 1610-től pedig Belső-Szolnok vármegye főispánja, ld. *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 26.

szat egyik vezetője volt, és nem utolsósorban kezelte a fejedelem harmincad-jövedelmeinek egy részét. Utóbbinak a bányaművelésben is volt haszna. A kincstár ugyanis gyakorta a harmincadokból befolyó jövedelmeket fordította a bányászatra, a pénzverdék fenntartására, tehát Lisbona a harmincadvából befolyó jövedelmeket egyenesen a bányászati munkálatokba forgathatta vissza, míg a kincstár felé csak az esedékes bérleti díjjal kellett elszámolnia.⁸¹

Ezekkel a tisztséggel, megbízásokkal a fejedelemség gazdaságkormányzatában jól kivehetően komoly hatáskör koncentrálódott Lisbona kezében. Az ilyesfajta hatalmi centralizáció esetenként rizikófaktort is hordozott magában – miként ezt korábban Báthory István is látta –, abban az esetben ugyanis, ha a kedvezményezett ura ellen fordulna. Itt azonban erről szó sem lehetett, mivel Lisbona mindent megtett azért, hogy Báthory Gábor megbecsülését elnyerje, ami végül is teljes mértékben sikerült, hiszen az 1609-ben bérbe vett zalatnai arany- és ezüstbányák kezelése nagy valószínűséggel a család kezében maradt, ezt a vállalkozást Gerhard két fia, Heinrich és Johann vitte tovább.⁸²

Báthory a szatmári térség bányászatának ügyeit folyamatosan figyelemmel kísérte, igyekezett támogatni, fejleszteni az ércbányászatot. Ennek részeként újíttotta meg a felsőbányai városvezetésnek 1579-ben kiadott kamarai engedélyt, így jöhetett létre Kisbánya, ahol egy új bányát hoztak létre, mellé zúzdát, valamint olvasztót is építettek. Az új település is a szatmári bányavidék része volt, tehát a fejedelem magánbirtokát képezte.⁸³

Báthory Gábor uralkodásának utolsó évében, 1613-ban egy újabb lépést tett az igazgatási és kormányzati centralizáció felé. Széles körben ismert tény, hogy a fejedelemség kormányzati felépítése késő középkori alapokon nyugodott, a Magyar Királyság területén végbevitt igazgatási reformok Erdélyben az országegyesítések esztendeiben jelentek meg, és rendszerint kudarcra zártak. Az egyetlen központi kormányzati szerv a fejedelmi kancellária volt, amelynek jogköre az igazgatás teljes területére kiterjedt. A kancellária mellett Trócsányi Zsolt még meghatározott több, a központi kormányzat egyéb szervei közé sorolt hivatalt, ezek közül témánk szempontjából a kincstári igazgatáson belül a kincstári ágazati vezetők posztja releváns.⁸⁴

Az egyes kincstári ágazatok élén álló vezető tisztviselők kinevezésére szórványos adatokkal rendelkezünk, az egyik ilyen kincstári ágazat az ércbányászat volt. Ennek az élére a fejedelem 1613-ban nevezte ki Gerhard Lisbonát. A kinevezés révén Lisbona országos hatáskörű ágazati vezető lett az ércbányászat területén, sőt ugyanebben az időben a források tanúsága szerint az erdélyi aranybányák

81 *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 236–237.

82 Ezt támasztja alá egy 1619-ből származó adománylevél, melynek kedvezményezettjei Johann és Heinrich Lisbona. Johann vezette ekkor a zalatnai aranybányákat, míg testvére rézbányákat bérlet az erdélyi fejedelemtől. Többéves kiváló munkájukért kapták meg a kövári kerülethez tartozó Magura nevű települést minden jövedelmével és javaival együtt. Ld. MNL–OL F 1 12. k. fol. 99v–100.

83 *Balogh B.–Oszóczy K.*: i. m. (3. jz.) 7–8.

84 *Trócsányi Zs.*: i. m. (42. jz.) 320., 335–336.

prefektusa is volt.⁸⁵ Eszerint Lisbona egyszerre bérelte a nagybányai Királytárót, valamint továbbra is az ő kezében volt a zalatnai arany- és ezüstabányászathoz kapcsolódó prefektúra. A fejedelem ezzel a kinevezéssel egyrészt erősíteni kívánta bizalmi embere, az egykori németalföldi kereskedő pozícióját Erdélyben, de rendelete szervesen illeszkedett a már többször említett, a szorosabb hatalmi koncentrációt célzó intézkedések sorába.⁸⁶

Annak ellenére, hogy Lisbona újabb, komoly megbízást kapott a fejedelemtől, a két várossal fennálló konfliktusa továbbra is megmaradt. 1613 februárjában a felsőbányai városvezetés újabb panasszal élt a fejedelem előtt. A panasz kivizsgálásával Kamuthy Balázst bízta meg a fejedelem. Kamuthy Balázs feladata az volt, hogy a folytassa le a vizsgálatot, majd a fejedelem képében hozzon határozatot a problémás ügygel kapcsolatban. Ennek Kamuthy maradéktalanul eleget tett, ahogy ezt az 1613. július 17-én kelt levele is bizonyítja.⁸⁷

A vizsgálatot lezáró ítélet szerint a tanácsúr a Felsőbánya határában fekvő zúzda tulajdonjogát a városnak ítélte, a termelők panaszaikkal a városvezetést kellett hogy felkeressék. Ezt a döntést Gerhard Lisbonának és örököseinek is el kellett fogadniuk. Lisbona résztulajdonos volt a felsőbányai Thomoz és Kaliczér bányában, a többi termelőt gyakorta akadályozta abban, hogy eljussanak a saját tárnáikhoz, amit az ítélet a továbbiakra nézve szigorúan megtiltott, és elrendelte, hogy Lisbona hagyja szabadon az átjárókat. A Thomoz nevű bányában egy beszakadt tárnát a tulajdonosoknak közösen kellett kijavíttatniuk. Lisbona az itt található zúzdát sem sajátíthatta ki, a többi termelőnek is jogában állt annak használata a kitermelt érc megőrlésére.⁸⁸

Az ügyben meghozott ítéletet tartalmazó irat még egy szempontból érdekes: Kamuthy Balázs tisztségeinek felsorolásában a tanácsuraság, a főispánság mellett témánk szempontjából a harmadik tisztség bír jelentőséggel. A latin kifejezést lefordítva: Kamuthy Balázs az összes kincstári birtok általános igazgatója (*domini principis universorum bonorum fiscalium generalis administrator*) volt. Ez a cím nem egyezik meg a kincstartói titulussal, itt egy olyan, minden bizonnyal új beosztással állunk szemben, amelyet nagy valószínűség szerint nem lehet a szakirodalom által eddig ismert egyetlen kincstári tisztséggel sem azonosítani. Véleményem szerint ez a kincstári igazgatói beosztás hasonló volt a Gerhard Lisbona által betöltött országos hatáskörű ércbányászati igazgatói tisztséghez.

85 Uo. 336.

86 A szórt forrásanyag alapján nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy a fejedelmi korban létezett a szakági vezetők teljes rendszere, azonban lényeges momentum, hogy a Diploma Leopoldinum 17. század végén kiadott első kincstartói instrukciói is ilyen szakági vezetőkről értekeztek. Uo. 336–337.

87 RNL-K Colectia generală (= CG) nr. 401. A korabeli okiratokban ifjabb vagy „junior” Kamuthy Balázsként említett személy nem azonos Kamuthy Balázssal, aki Bethlen Gábor kincstartója, ill. Doboka vármegye főispánja volt. A kincstartó édesanyja, özvegy Kamuthy Balázné Szentgyörgyi Erzsébet visszakapta férje egykori birtokát Alsó-Fehér vármegyében, amelyet két fia, Kristóf és Balázs is örökölhettek halála után. Ld. RNL-K Fond fideicomisionar Jósika 758/38. fasc. fol. 252.

88 RNL-K CG nr. 401.

Ez az adat alátámasztja a fejedelem kormányzatában megfigyelhető centralizációs törekvéseket, hiszen a gazdaságkormányzat egy-egy területét egy-egy megbízható embere kezébe adta a hatékonyabb igazgatás, a szigorúbb irányítás és ellenőrzés céljából. A két ágazati vezető későbbi, Bethlen-kori karrierje pedig azt bizonyítja, hogy nemcsak azért kapták a tisztségeket, mert a fejedelem hívei voltak, hanem szakértelmük és tapasztalataik révén is érdemesek voltak azokra, így tudták pályájukat a hatalmi váltás után is sikeresen folytatni.

Lisbona számára a bányavárosok érvényben lévő kiváltságai valójában tevékenysége gátját jelentették. A bányabérlő érdekei e téren párhuzamba állíthatók az 1570-es évek első felében tapasztalható központi kamarai érdekekkel, miszerint a helyi privilégiumok alkalmazása helyett egy központilag megalkotott és általános érvényű bányarendtartás bevezetése szolgálná az eredményesebb működést. A város és a bérlő között fennálló „hadiállapot” természetes eredménye volt annak a helyzetnek, hogy mindkét fél érdekelt volt a bányászatban, valamint a munkások ellátásában és a haszon szerzésében.

Annyi bizonyos, hogy a tárgyalt korszakban Gerhard Lisbona tudta az említett összes bányabérlő közül a legtöbb bérletet megszerezni, kihasználva a kínálkozó lehetőségeket, rövid időre egyesítette a keze alatt a szatmári, valamint az erdélyi nemesércbányászatot, illetve vezette a két legjelentősebb erdélyi sóbányát is.

A Lisbona család későbbi sorsa Erdélyben

Az egyre súlyosbodó kül- és belpolitikai helyzet végkifejleteként Báthory Gábor 1613 őszén elveszítette trónját, majd október 27-én az életét is Váradon. A kolozsvári, 1613. október 20–29. között ülésezett országgyűlésen a rendek Bethlen Gábort választották fejedelmükké. A fejedelmválasztás mellett a három nemzet foglalkozott a bányászat kérdésével is. A 9. cikkulus szerint, ha bányabérlők miatt az adott bányák, és ebből kifolyólag a fejedelem kincstára is károsodik, akkor kötelezni kell a bérlőket, akár erőszak árán is, hogy a károkat fizessék meg és adják vissza bérleményüket a kancellária embereinek. A rendek illetően szigorú határozatát – valójában az új fejedelem akaratát – minden bizonnyal befolyásolta, hogy a nagy hatalmú nagybányai bérlőnek, a korábbi fejedelem hívének az ügye többször napirendre került a gyűlés folyamán.⁸⁹

A szatmári bányavidék jogállása az utolsó Báthory fejedelem halála után újra bizonytalanná vált. A magyar király nevében a megerősödött nádori posztot betöltő Thurzó György „felszólította” a bányavidék településeit, hogy tegyenek esküt a magyar király nevére, hiszen a fejedelem halálával a Báthory család egyenes ágon kihalt, ezáltal a korábbi családi birtok visszakerül a korona alá, és ezen belül pedig a Szepesi Kamara joghatóságába.⁹⁰

89 EOE VI. 346.

90 RNL-Mm Nb Priv 93.

Az új erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor azonban nem volt hajlandó lemondani az igen értékes határ menti területről, így a bizonytalanság a bányavidéken egyre fokozódott. A konfliktus két „főszereplője” az új erdélyi fejedelem, valamint a szatmári főkapitány, Dóczy András volt. Több fegyverszünet után végül 1615 májusában sikerült a két félnek időlegesen megállapodnia a nagyszombati egyezmény keretében.⁹¹ Az egyezményben a felek megállapodtak abban, hogy a szatmári bányavidék Nagybánya központtal a magyar területhez tartozik, minden jogot a magyar uralkodó bír ezen a területen.⁹²

A nagyszombati egyezményben foglalt rendelkezés értelmében tehát a szatmári bányavidék életét ezentúl újfent a Szepesi Kamara irányította, az Udvari Kamara felügyelete alatt. Gerhard Lisbonának és fiainak karrierjét azonban nem törte ketté a fejedelmváltás, Bethlen Gábor megtartotta az egykori kereskedőt, valamint utódjait különböző bányászattal kapcsolatos tisztségekben, köztük nagybányai bérlőként, azokban az időszakokban, amikor a fejedelemséghez tartozott a szatmári bányavidék.⁹³

A Lisbona család megőrizte egyes birtokait a szatmári bányavidéken, valamint annak környékén, ahogy ezt több levéltári forrás is bizonyítja. Gerhard Lisbona özvegye, Hak Agata, és két fia, János és Henrik 1619. július 12-én zálogosították el Árokallya nevű birtokukat egyik rokonuknak, Raimund Lisbonának.⁹⁴ Ugyanebben az évben kapott a két Lisbona fiú és Raimund Lisbona birtokadományt a fejedelemtől, a kővári várhoz tartozó Magura nevű falut, minden jövedelmével együtt. A kedvezményezettek utódaikra is továbbörökíthették az adományt.⁹⁵

A Szebenben, 1618. április 12–25. között tartott országgyűlés által hozott 7. artikulus rendelkezett arról, hogy a fejedelemség területén az égető ezüst- és aranyhiány miatt külföldi bányászok szabadon kereshetnek érclelőhelyet és nyithatnak bányákat, abban az esetben, ha megegyeznek a földbirtokossal, valamint beadják a kincstárnak a köteles részt. A rendelkezés felelősének Hans Lisbonát (más megnevezés szerint Lisybon Jánost) tette meg a fejedelem, akinek felügyelnie kellett a külföldi bányászok betelepítését, munkáját, és feladata volt az ellenőrzés is.⁹⁶ A Lisbona család annak köszönhette sikerét Bethlen Gábor uralkodása alatt, ami miatt elődje is érdemesnek találta a családot a bizalmára. Az egykori németalföldi familia nem rendelkezett komoly gyökerekkel a Magyar Királyság területén, teljesen a fejedelemtől, illetve annak jóakaratótól függött a családtagok karrierje. Ezenkívül a család rangjához, pozícióinak megtartásához Gerhard Lisbona korábbi sikeres bányabérlői tevékenységének elismerése is hozzájárult.

91 *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés. *Századok* 145. (2011) 877–914.

92 „...ratione Nagybania Sua Maiestas suis iuribus insistet”. Ld. *Gooss, R.*: i. m. (19. jz.) 444.

93 *Történelmi Tár* (1887) 16–17.

94 RNL-K Fond Familiar Kemény de Csombord VII. 482. Az információ szíves közléséért köszönetet mondok Dáné Veronkának.

95 MNL–OL F 1 12. k. fol. 99v–100.

96 EOE VII. 476–478.

Összegzés

Báthory Gábor erdélyi fejedelem az 1608. évi első kassai megállapodás révén kapta vissza jogos családi örökségét, a szatmári bányavidéket. A bányavidéket a korábbi bérlőre, Gerhard Lisbonára bízta, akinek az évek folyamán több birtokadományt is juttatott.

A fejedelem bányaigazgatási intézkedései arra engednek következtetni, hogy a kormányzati hatalmi centralizáció érdekében tudatos politikát folytatott. Ebbe a koncepcióba illeszkedett, hogy híveket gyűjtött maga köré, akik kizárólag tőle függtek, karrierjük és boldogulásuk a fejedelem akaratán múlt. A Krakkóból Erdélybe érkezett, magyarországi kapcsolatokkal nem rendelkező németalföldi vállalkozó és kereskedő, Gerhard Lisbona Báthory Gábor egyik rangos bizalmi tisztségviselőjévé vált. A fejedelem az egyik legjelentősebb és különleges helyzettel bíró bányavidék, a szatmári vezetését bízta rá. Lisbona megszolgált a bizalmat, így Báthory hamarosan őt állította a zalatnai bányaprefektúra élére. Ezzel Gerhard Lisbonának sikerült megvalósítania az erdélyi bányaigazgatásban egy olyasfajta hatalmi koncentrációt, amelyre még idősebb Felician von Herberstein sem volt képes. Karrierje csúcsát az jelentette, amikor 1613-ban a fejedelem kinevezte az erdélyi ércbányászat országos jogkörű felügyelőjévé. Ennek a tisztségnek azonban nem örülhetett sokáig, mert pártfogója még ebben az évben megbukott, és 1613 őszén meg is ölték. Lisbona azonban gyorsan tudott alkalmazkodni a változó körülményekhez, és az új fejedelem, Bethlen Gábor is meghagyta a nagybányai és zalatnai bányászat élén. Utóbbi halála után két fia, Heinrich és Hans vezette tovább.

PETRA MÁTYÁS-RAUSCH

THE ADMINISTRATION SYSTEM OF THE MINING DISTRICT OF SZATMÁR DURING THE REIGN OF GABRIEL BÁTHORY (1608–1613)

In 1608 Gabriel Báthory, the new prince of Transylvania, could get the noble mining-region Szatmár back as his heritage pursuant to the pact of Kassa. The prince entrusted this heritage to the former tenant (Gerhard Lisbona) whom he donated more properties during his reign. The prince of Transylvania wanted to realize centralization in the economical governance, so he had to shape new economical elite up which only could depend on him.

Gerhard Lisbona was fit for this role, because he didn't have significant relationship with the Hungarian nobility or economical elite. He transferred from Antwerpen to Nagybánya, so he was an immigrant in this region. For many years Gerhard Lisbona could get a follower of the prince, therefore Gabriel Báthory entrusted the mining region Zalatna to him too. The apex of his career was the nomination which referred to the general administration of Transylvanian noble mining-system. He has not filled in this position for a long time, because the prince has been killed in 1613. Despite sweeping changes, Gerhard Lisbona could keep on doing his work in the mining region Szatmár and Zalatna too. Gabriel Bethlen entrusted these regions to his sons, Henry and John Lisbona.